

and physical development, characteristics and problems in the education of gifted children, the relationship of heredity and upbringing, etc.; certain range of knowledge of anatomy and physiology of the child, which gave parents the opportunity to more deeply understand the nature and relationship of the physical, mental and moral education of the child, imagine the features of early mental development of the child, the unreasonableness of mental overload, carefully make choice of methods of punishment and encouragement of others.

Rethinking the paradigm of training and education of XXI century necessitates further disclosure of the problem.

Keywords: pedagogical education of parents; pedagogical education; family education; pedagogical activities.

Рецензенти

Іванчук М. Г. – д. психол. н., проф.,

Шевчук К. Д. – к. пед. н., доц.

Стаття надійшла до редакції 18.09.2014

УДК 159.9.072.5:37.012

І. В. Леонтєва

ВНЕСОК О. ЛАЗУРСЬКОГО У РОЗВИТОК МЕТОДОЛОГІЇ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ: МЕТОД ПРИРОДНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ

Проаналізовано розвиток методології психолого-педагогічного дослідження наприкінці XIX – початку XX століття. Показано, що вітчизняні та зарубіжні вчені вказаного періоду зосередили свої дослідження навколо вивчення особистості школяра. Розкрито сутність та зміст поняття «природний експеримент» як новаторський та плідний внесок Олександра Федоровича Лазурського (1874-1917) у методологію досліджень дитинства. Висвітлено можливості застосування методу природного експерименту для вдосконалення навчально-виховного процесу в школі.

Ключові слова: метод природного експерименту; методологія психолого-педагогічного дослідження; О. Ф. Лазурський; цілісна характеристика особистості школяра.

Вступ. Методологія психолого-педагогічного дослідження є важливим складником й рушієм розвитку педагогічної теорії. Серед усього розмаїття наукових методів у педагогіці, вироблених за майже півтора століття, особливе місце належить психолого-педагогічному експерименту. На сучасному етапі розвитку педагогічної науки без нього не можливо уявити об'єктивне пізнання педагогічної дійсності. Проте як надійний метод створення і перевірки педагогічної теорії він став використовуватися порівняно нещодавно унаслідок взаємопроникнення психології й педагогіки в руслі загальної антропологізації науки.

У контексті розкриття історії розвитку методології педагогіки доцільно звернутися до періоду кінця XIX – першої третини XX ст. Цей відтинок часу, на думку академіка О. Сухомлинської, «був дуже плідним щодо впровадження педагогічних новацій, проведення різноманітних масштабних психолого-педагогічних експериментів, максимального наближення результатів дослідження дитини до практики процесу виховання» (Сухомлинська О. В., 2008, с. 41). В останній чверті XIX ст. до розроблення проблем педагогічної психології та експериментальної педагогіки включилися відомі психологи, педагоги, фізіологи, гігієністи, що привело до значного зростання

кількості праць з дитячої та педагогічної психології. Зростання інтересу до проблем експериментальної та педагогічної психології викликало і безліч полемічних питань щодо добору методів психолого-педагогічних студій. У зв'язку з цим значний інтерес становлять ідеї і практичні знахідки ученого, психолога, педагога, українця з походження Олександра Федоровича Лазурського (1874-1917).

Хоча прізвище О. Лазурського й згадується у наукових розвідках другої половини XX ст. у контексті вивчення розвитку вітчизняної педагогічної психології наприкінці XIX – початку XX ст., й, зокрема, у зв'язку з розробленням її методологічних основ (Данілічева Н. О., 2004; Дічек Н. П., 2009; Лук'янова В. А., 2003; Садчикова П. І., 1959; Смирнов В. А., 1998; Яковлева О. А., 2003), однак його доробок, пов'язаний з вивченням можливостей природного експерименту в педагогіці й сфері його застосування для вдосконалення навчально-виховного процесу в школі потребує ретельного аналізу й актуалізації. Тому **метою** нашої **статті** є висвітлення обґрунтованого О. Лазурським методу природного експерименту як новаторського та оригінального для методології психолого-педагогічних досліджень дитинства, а також оцінка її перспективності й продуктивності для подальшого вдосконалення навчально-виховного процесу у сучасній школі.

Результати дослідження. Експериментальне вивчення дитини з метою вирішення різноманітних завдань її навчання і виховання наприкінці XIX – початку XX ст. потребувало використання надійних методів психолого-педагогічних досліджень. Тогочасна педагогічна психологія, відрізняючись від загальної психології предметом і постановкою дослідження не виробила однак власних методів дослідження. Як стверджувала одна з дослідниць проблем індивідуальної психології К. Кенігсберг-Коварська «у гонитві за науковістю й точністю метода єдино прийнятним виявився метод більшої частини точних наук – лабораторний експеримент (Лазурський О. Ф., Кенігсберг-Коварська К. О., 1918, с. 20)». Проте, навколо впровадження експерименту у шкільну практику та його питомої ваги відносно інших методів психолого-педагогічного дослідження, зокрема спостереження та самоспостереження розгорнулася особливо гостра полеміка.

Як активний учасник усіх з'їздів з педагогічної психології та експериментальної педагогіки, «діяльний учасник пробудження педагогічної думки» (Лазурський О. Ф., Надольська М. М., 1918, с. IV), Олександр Лазурський звернув увагу на негативне ставлення й серйозну критику, які викликав метод лабораторного експерименту серед педагогів. Звертаючись до проблеми вивчення індивідуально-психологічних відмінностей дітей, він ретельно проаналізував тогочасні теоретико-методологічні підходи й зробив висновок про обмеженість існуючих методів дослідження особистості й необхідність пошуку нових методів. Головний недолік широко вживаного у той період методу спостереження полягав у його довго тривалості, а також у залежності показників від випадкового поєднання умов, що особливо чітко виявлялося при спробі його застосування в педагогічній практиці. Запропонований О. Нечаєвим альтернативний варіант використання психологічного експерименту в школі також не задовольняв О. Лазурського, бо, з одного боку, метод лабораторного експерименту не міг фіксувати прояви вольової та емоційної сфери. З іншого боку, у випадку лабораторного експерименту дитина знала, що над нею проводиться дослідження – це її збентежувало та могло позначатися на достовірності даних. Вважаємо що, саме спроба О. Лазурського вдосконалити метод спостереження і зробити можливим його використання в практиці експрес-діагностики характеру дитини, привела до створення оригінального методу природного експерименту.

Намагаючись «зняти» крайнощі у вирішенні проблеми експерименту, О. Лазурський розробив метод, який став за твердженням сучасного російського історика педагогіки Б. Бім-Бада, «одним з найважливіших надбань всієї світової педагогіки XX ст.» (Бім Бад Б. М., 1998, с. 24). Сам О. Лазурський зазначав, що розроблений ним метод є не нововведенням, а лише узагальненням напрацювань та ідей сучасних йому учених у галузі психології та педагогіки [В. Вундта, Л. Гельмгольца, Е. Мей-

мана, П. Наторпа, М. Пирогова, І. Сікорського, К. Ушинського, Г. Фехнера – прим. І. Л.] (Лазурський О. Ф., 1911, с. 191). У результаті тривалих роздумів й наукових пошуків учений сформулював ідею вивчення особистості «особливого роду прийомом дослідження – природним експериментом» (Лазурський О. Ф., 1910, с. 144). О. Лазурський називав природним експериментом не просто розроблені дослідником окремі питання чи завдання, а «цілеспрямоване спостереження складних проявів душевного життя дітей у звичних обставинах їх домашнього або шкільного життя, що проводилося за заздалегідь складеним планом» (Лазурський О. Ф., 1918, с. 143). Він писав: «Термін цей пропоную для позначення особливого роду прийомів дослідження, котрі займають проміжну позицію між зовнішнім, об'єктивним спостереженням, з одного боку, й тим лабораторним, штучним експериментом, який відомий під назвою психологічний експеримент – з іншого боку» (Лазурський О. Ф., 1918, с. 7). Як наголошував Олександр Федорович природний експеримент давав змогу науковцю уникнути залежності від випадкового матеріалу спостережень, не містив вимоги забезпечити одноманітність умов дослідження, внаслідок чого окремі спостереження можна було легко порівнювати між собою, зменшував ризики суб'єктивності отриманих результатів під час фіксації й інтерпретації спостережуваних фактів; істотно зменшував можливість викривлення поведінки досліджуваного через присутність спостерігача. Розкриваючи суть запропонованого методу, О. Лазурський підкреслював, що «будь-який вид реальної діяльності розглядається з точки зору того, яка група особистісних характеристик виступає в ньому найяскравіше» (Лазурський О. Ф., 1910, с. 144). Він пояснював, що дослідник, пропонуючи людині або групі осіб цей вид діяльності в умовах реального життя, конкретної життєвої ситуації, фіксує ступінь вираженості досліджуваних характеристик об'єкта який вивчається. Таким чином, заздалегідь визначивши «адекватну» певному виду діяльності дитини групу досліджуваних особистісних категорій (для дослідження швидкості і координації рухів – рухливі ігри, для дослідження інтересів – читання), «спостерігач буде в змозі, вибравши ту чи іншу дію, здійснену дитиною в цілком природних обставинах та умовах, застосовувати цю дію як експериментальну основу, з метою викликати у спостережуваного ті або інші вияви» (Лазурський О. Ф., 1913, с. 204).

Один із учасників з'їзду, відомий російський філософ й психолог І. Лапшин під час обговорення доповіді О. Лазурського провісницьки зазначав, що «природний експеримент може бути використаний для найрізноманітніших практичних й наукових цілей. Але особливу цінність цей метод може мати для використання в педагогіці з метою вивчення дитячої індивідуальності, з одного боку, й вироблення прийомів виховання, з іншого» (Лазурський О. Ф., 1918, с. 23).

Маємо зазначити, що в обговоренні доповіді О. Лазурського, проголошеної на I Всеросійському з'їзді з експериментальної педагогіки (С.-Петербург, 1910 р.), учасники засідання прийняли активну участь, висловивши найрізноманітніші думки що виявили їхню небайдужість та інтерес до запропонованої новації. Відповідаючи на висловлені думки, О. Лазурський пояснював суть природного педагогічного експерименту в такий спосіб: «Під час природно-експериментального вивчення особистості ми не користуємося штучними прийомами, не проводимо дослідів у штучних лабораторних умовах, не ізолюємо дитину від звичних їй умов життя, а експериментуємо з природними формами зовнішнього середовища. Ми досліджуємо особистість самим життям, і тому стають доступними обстеженню усі впливи як особистості на середовище, так і середовища на особистість. Тут експеримент входить у життя. Ми досліджуємо не окремі психічні процеси, як це зазвичай робиться (наприклад, пам'ять досліджують за допомогою заучування безглузких складів, увагу – викреслюванням значків на таблицях, тощо), а досліджуємо і психічні функції, і особистість уцілому. При цьому користуємося не штучно підібраним матеріалом, а предметами шкільного навчання» (Лазурський О. Ф., 1910, с. 144).

О. Лазурський визначав такі основні етапи здійснення природного експерименту: вибір виду діяльності; функціональний або характерологічний аналіз цього виду діяльності; систематизація результатів спостереження за випробуванням в процесі діяльності; аналіз результатів діяльності та складання характеристики особистості за результатами діяльності (Лазурський О. Ф., 1918, с. 4-6).

Особливу цінність цього методу О. Лазурський убачав у можливості його застосування в шкільній практиці для складання цілісної характеристики школяра, щоб «глибше зазирнути у психічне життя своїх вихованців за допомогою тих засобів, які завжди знаходяться в їхніх [педагогів – прим. І.Л.] руках» (Лазурський О. Ф., 1910, с. 5). За оцінкою учня й соратника О. Лазурського, згодом відомого радянського психолога М. Басова, поданою у статті «Нові дані до обґрунтування природно-експериментального дослідження особистості» (1922 р.), ідея природного експерименту як методу дослідження особистості полягала «в доведенні можливості в деяких спеціальних умовах використовувати природну, звичайну діяльність людини з метою її психологічного вивчення» (Басов М. Я., 1922, с. 921). А колега й однодумець О. Лазурського О. Нечаєв [за матеріалами дослідження спадщини О. Нечаєва В. Аншакової – прим. І. Л.] зазначав, що «своїми роботами він впритул підійшов до питання про експериментально-психологічні засади не лише загальної дидактики, а й методики окремих предметів викладання. Він наочно показав педагогам, наскільки процес навчання в його окремих елементах спирається на розвиток тих чи інших психічних процесів. Це

могло мати величезне значення в сенсі пропаганди серед педагогів самої ідеї експериментально-психологічного розроблення дидактичних проблем» (Аншакова В. В., 2002).

Важливим проміжним результатом досліджень О. Лазурського стали детально описані й проаналізовані ним «Програми індивідуальних виявів дітей», розроблені під час експериментальних уроків з арифметики, російської мови, ручної праці, гімнастики, природознавства, малювання. На основі чого було емпірично визначено «прийоми шкільного викладання», а точніше плани експериментальних уроків, які надалі склали основу природного експерименту. На підставі таких природно-експериментальних дослідів під час уроків з різних предметів й на основі аналізу отриманих даних, О. Лазурський спільно з учителями-одномумцями склав схеми експериментальних характеристик учнів й здійснив це фактологічно переконливо.

Запропонований О. Лазурським метод природного експерименту, як пізніше відзначав доцент Московського університету В. Артемов, який у 20-30-ті рр. ХХ ст. продовжив розроблення його ідей, дозволяв: 1) вивчати поведінку дитини в її цілісних актах; 2) проводити дослідження в природних умовах; 3) оцінювати окремі форми поведінки за точними критеріями (стандартами); 4) порівнювати результати різних частин експерименту та встановлювати загальні закони поведінки; 5) витрачати якнайменше часу на проведення дослідження; 6) давати педагогові не лише безпосередні результати дослідження, але й «загальну користь для його педагогічної діяльності, яка можлива лише при ґрунтовному вивченні особистості учня». Основними призначенням і завданнями природного експерименту О. Лазурський визначав: 1) дослідження стану поведінки школяра; 2) виявлення динаміки поведінки учня за певний проміжок часу.

Природний експеримент О. Лазурського як метод поряд з безумовними перевагами у справі цілісного вивчення особистості дитини, мав і деякі недоліки, що знижували його експериментальну значущість. На окремі з них вказував і сам О. Лазурський ще на початку своєї роботи, зокрема, на неможливість «ізолювати окремі елементи, що входять до складу кожної досліджуваної якості чи риси», а також на відсутність можливості кількісно вимірювати досліджувані явища. Для отримання результату за допомогою методу природного експерименту достатньо було, за твердженням самого О. Лазурського, однократного дослідження, адже багато основних функцій досліджуються кілька разів, тобто «під час виконання вправ в умовах різних предметів «на сцену» виступають одні й ті ж психічні функції» (Лазурський О. Ф., 1918, с. 8). За своїм характером дослідження зазначеним методом не відрізняється від звичайних шкільних занять: дітям пропонується низка завдань, аналогічних щоденній шкільній роботі; заняття чергуються з пере-

рвами, під час яких досліджувані учні знаходяться зі своїми товаришами. Тривалість дослідження не перевищувала тривалість шкільного дня в молодших класах. Дослідження проводилося у шкільному приміщенні одночасно з 4 дітьми. Усі ці обставини сприяли створенню природних умов у звичному середовищі, що дозволяло дітям не соромитися і повніше виявляти себе. У 1916 р. на III з'їзді з експериментальної педагогіки вчений зробив певний підсумок і якщо на початку серед окремих дослідників існувало деяке упередження щодо доцільності використання такого методу психолого-педагогічного дослідження школярів через значну його тривалість, що могла спричинити перевантаження та швидко стомлюваність учнів, то згодом досвід показав безпідставність цих побоювань, оскільки діти виконували звичну, але при цьому достатньо різноманітну й цікаву навчальну роботу, за якої розумова праця чергувалася з фізичною.

На думку сучасного науковця Н. Данилічевої, задовольняючи вимогу педагогічної практики мати у своєму арсеналі методику дослідження особистості

вцілому й в природних умовах, цей метод сприяв зближенню науки з практичною діяльністю педагога (Данилічева Н. О., 2004).

Висновки. На нашу думку, сучасна методологія психолого-педагогічного дослідження чимало запозичила, на нашу думку, від методу природно-експериментального вивчення індивідуальної психіки дитини О. Лазурського, зокрема, й нині зберігається: 1. Тенденція вивчення особистості в природних умовах, за яких вона активно виявляється в процесі діяльності й у поведінці. 2. Попереднє індивідуально-психологічне вивчення умов навчально-виховного середовища. 3. Певна градація (рівні) кількісних і якісних індивідуальних виявів особистості дитини в досліджуваній діяльності. 4. Цілісний аналіз результатів дослідження особистості й різних видів її діяльності.

На жаль, Олександр Федорович не встиг вирішити усі завдання з удосконалення методу природного експерименту, але його творчий доробок, безумовно, може і повинен бути усвідомлений й екстрапольований на сучасну педагогічну практику.

Література

1. **Басов М. Я.** Новые данные к обоснованию естественно-экспериментального исследования личности / М. Я. Басов // Вопросы изучения и воспитания личности / Ин-т по изучению мозга и психич. деятельности; под ред. акад. В. М. Бехтерева. – Пб.: Госиздат, 1919 – 1932. – № 4–5. – 1922. – 936 с.
2. **Лазурский А. Ф.** Естественный эксперимент и его школьное применение. / А.Ф.Лазурский. – Пг., 1918. – 192 с.
3. **Лазурский А. Ф.** О естественном эксперименте / А. Ф. Лазурский // Русская школа, 1911. – Книга 4. – С.189-199.
4. **Лазурский А. Ф.** О составлении характеристик / А. Ф. Лазурский // Труды Первого всероссийского съезда по педагогической психологии в Санкт-Петербурге в 1906 г.. – СПб., 1906. – С. 24-25.
5. **Лазурский А. Ф.** Об естественном эксперименте / А. Ф. Лазурский // Труды I Всероссийского съезда по экспериментальной педагогике в Санкт-Петербурге с 26 по 31 декабря 1910 г. СПб., 1911. – С. 142-152.
6. **Лазурский А. Ф.** Школьные характеристики. Издание второе, исправленное и дополненное. / А. Ф. Лазурский. – СПб., 1913. – 214 с.
7. **Сухомлинська О.** Розвиток особистості і освіта: історичний вимір / Ольга Сухомлинська // Шлях освіти. – 2008. – № 2. – С. 41-47.
8. **Тихонова Э.** Проблема экспериментального изучения личности (конец XIX – начало XX вв.) / Э. Тихонова // Высшее образование в России. – № 12, 2007. – С. 118-120.
9. **Труды третьего Всероссийского съезда по экспериментальной педагогике** в Петрограде с 2 по 7 января 1916. Отчет сост. секретарем съезда И.В.Эвергетовым. – Пг., 1917. – 251 с.

References

1. **Basov, M. Ja.** (1922). New evidence to the justification of naturally and experimental personality study. Peterburg (in Russian).
2. **Lazurskij, A. F.** (1918). The natural experiment and school application. Peterburg (in Russian).
3. **Lazurskij, A. F.** (1911). Concerning the natural experiment. Russkaja shkola (in Russian).
4. **Lazurskij, A. F.** (1906). On Drawing Up the characteristics. Sankt-Peterburg (in Russian).
5. **Lazurskij, A. F.** (1911). Concerning the natural experiment. Sankt-Peterburg (in Russian).
6. **Lazurskij, A. F.** (1913). School characteristics. Sankt-Peterburg (in Russian).
7. **Sukhomlyns'ka, O.** (2008). Personality development and education: the historical dimension (in Ukrainian).
8. **Tihonova, Je.** (2007). Problem of experimental studying of the personality (the end XIX – early XX centuries) (in Russian).
9. **Works of the third All-Russian congress on experimental pedagogics** (1916). Petrograd (in Russian).

И. В. Леонтьева

**ВКЛАД А. ЛАЗУРСКОГО В РАЗВИТИЕ МЕТОДОЛОГИИ
ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ
МЕТОД ЕСТЕСТВЕННОГО ЭКСПЕРИМЕНТА**

Проанализировано развитие методологии психолого-педагогического исследования в конце XIX - начале XX века. Показано, что отечественные и зарубежные ученые указанного периода сосредоточили свои исследования вокруг изучения личности школьника. Раскрыта сущность и содержание понятия «естественный эксперимент» как новаторский и плодотворный вклад Александра Федоровича Лазурского (1874-1917) в методологию исследований детства. Освещены возможности применения метода естественного эксперимента для усовершенствования учебно-воспитательного процесса в школе.

Ключевые слова: А. Ф. Лазурский; метод естественного эксперимента; методология психолого-педагогического исследования; целостная характеристика личности школьника.

I. Leontyeva

**A. LAZURSKY'S CONTRIBUTION TO THE DEVELOPMENT OF METHODOLOGY OF
PSYCHOLOGY AND PEDAGOGICAL RESEARCH: METHOD OF NATURAL EXPERIMENT**

Development of methodology of psychology and pedagogical research at the end of XIX - the beginning of the XX century is analysed. It is shown that domestic and foreign scientists of the specified period concentrated the researches round studying of the identity of the school student. The essence and the content of the concept «natural experiment» as an innovative and fruitful contribution of Alexander Fedorovich Lazursky (1874-1917) in methodology of researches of the childhood is opened. It is found out that A. Lazursky among other progressive teachers-anthropologists of the end of XIX - the beginnings of the XX century, recognizing as an essential factor of development of pedagogical science of enrichment and improvement of methods of its research, actively I developed experimental methods of research of the child on purpose development and updating of the content of education and search of the most effective remedies, receptions, methods of training and education. In a research arsenal of scientists of the outlined period the method of supervision and a method of laboratory experiment were popular. However, in process of expansion of works on complete studying of the personality from the birth till a maturity methods of supervision and laboratory experiment for Alexander Fedorovich gradually discovered shortcomings of both methods for complete knowledge the child's persons. Therefore the scientist put forward idea of studying of the personality the «special type of reception of research» called «natural experiment» treated as «purposeful supervision of difficult manifestations of sincere life of children in habitual circumstances their house or school life which will be carried out according to in advance made plan». Possibilities of application of a method of natural experiment for improvement of teaching and educational process at school are lit.

Keywords: A. F. Lazursky; complete characteristic of the identity of the school student; method of natural experiment; methodology of psychology and pedagogical research.

Рецензенти

Дічек Н. П. – д. пед. н., проф.,
Мельниченко О. В. – к. істор. н., доц.

Стаття надійшла до редакції 18.09.2014